

MITJA LOJEN^{*}

Življenje v nabornem okraju Podsreda v letu 1821

IZVLEČEK

Odgovori, ki jih je leta 1821 na anketo nadvojvode Janeza podal Alojz Pürkher, upravnik in okrajni komisar gospostva Rajhenburg, podajajo sliko življenja v nabornem okraju Podsreda v zgodnjem 19. stoletju. Prikazujejo močno navezanost okraja Podsreda na agrarno gospodarstvo, pomanjkanje infrastrukture, industrije in obrti ter skromne začetke vzpostavljanja državnega aparata in njegovega vpliva, zlasti z naložitvijo dajatev, ki jih je, tudi z rubežem najnujnejših predmetov, zahteval od podložnikov.

KLJUČNE BESEDE

Podsreda, Göthova topografija, nadvojvoda Janez Habsburški, vprašalnice 1811

ABSTRACT

LIFE IN THE CONSCRIPTION DISTRICT OF PODSREDA IN 1821

The answers that Alois Pürkher, the administrator and district commissioner of the Reichenburg estate, gave in 1821 to Archduke Johann's survey paint a picture of life in the conscription district of Podsreda in the early nineteenth century. The portrayal highlights the district's strong reliance on agrarian economy, the lack of infrastructure, industry, and crafts as well as the modest beginnings of establishing the state apparatus. The paper underscores the impact of the state apparatus, particularly by imposing levies on the subjects also through seizure of property.

KEY WORDS

Podsreda/Hörberg, Göth's topography, Archduke Johann of Austria, survey of 1811

^{*} mag. prav. (UN), Naselje heroja Maroka 10, Sevnica, mitja.lojen@gmail.com

UVOD

Leta 1811 je nadvojvoda Janez Habsburško-Lotarinški (1782–1859) nabornim okrajem razposlal pozive, katerih rezultati bi mu prikazali »statistično-topografsko« podobo dežele Štajerske. Nadvojvoda Janez, sin cesarja Leopolda II., se je po neuspehih v vojaški in politični karieri namreč zavzel za napredek in razvoj dežele Štajerske. Leta 1811 je v Gradcu ustanovil »Notranjeavstrijski narodni muzej«, ki je po njem kmalu dobil ime Joanneum,¹ prav tako pa je zaslužen za pospeševanje kmetijstva, predvsem vinogradništva in vinarstva, zlasti z ustanovitvijo in vodenjem posestva Meranovo v Pekrah. S svojim delovanjem je med ljudstvom užival sloves dobrotnika.²

Z omenjenim pozivom nabornim okrajem, ki so bili v predmarčni dobi nižje teritorialne enote oziroma lokalna oblast v habsburških deželah, je nadvojvoda želel dobiti veliko informacij. Poziv je bil sestavljen iz 132 vprašanj, razdeljenih v več poglavij. Vprašanja so segala od opisa naravnih znamenitosti, zdravstvenega stanja ljudi in živine, gospodarstva, kmetijstva in gozdarstva do običajev oziroma šeg in navad ljudi. Izčrpni odgovori bi tako omogočili podrobno večstransko in celostno predstavitev posameznega okraja.

Naborne okraje je država sprva ustanovila zaradi začetka izvajanja splošne konskripcije, torej novačenja nabornikov oziroma rekrutov. Zemljiška gospodstva so morala sodelovati pri novačenju. Dominij, ki je v okraju izvrševal opravila v zvezi z novačenjem, se je imenoval komisariat nabornega okraja.³ Država je začela nabornim okrajem postopoma dodeljevati še druge naloge, kot na primer skrb za statistiko, gradnjo cest, policijo itn.⁴

Zaradi skromnega odziva nabornih okrajev na vprašalnice nadvojvode Janeza je prejeta gradivo ostalo neobdelano.⁵ Po več desetletjih je v letih 1838–1845 prekinjeno delo nadaljeval dr. Georg Göth, profesor na Joanneumu. Zbirka bogatega gradiva, prejetega iz pozivov nadvojvode Janeza in Georga Götha, se imenuje »Göthova topografija«. Gradivo je bilo delno objavljeno in obdelano za nemško Štajersko, gradivo za slovensko Štajersko pa je obtičalo v Štajerskem deželnem arhivu.

Anketa nadvojvode Janeza je zajela tudi Kozjansko. Odgovori iz nabornega okraja Podsreda

(nemško Hörberg)⁶ so kot zgodovinski vir pomembni za navedeno območje v predmarčni dobi, saj je pisnih virov o vsakdanjem življenju iz navedenega časa za območje današnjega Kozjanskega izredno malo. Ne nazadnje so odgovori na nadvojvodov poziv ohranjeni le za enajst slovenskih okrajev dežele Štajerske, kar obravnavanemu viru daje dodatno težo. Vprašanja in odgovori za Podsredo so zapisani na 141 listih velikega formata, na vprašanja pa je leta 1821 (torej deset let po pozivu) v imenu okraja Podsreda kot poročevalec odgovoril Alojz Pürkher, upravnik in okrajni komisar gospodstva Rajhenburg ter vzpostavitelj zemljiške knjige gospodstva Podsreda. Glede Pürkherja velja še omeniti, da se je podpisal tudi pod odgovore na vprašanja nadvojvode Janeza za rajhenburški (to je brestaniški) naborni okraj iz leta 1810.⁷ Odgovore iz Podsrede bom v nadaljevanju članka na posameznih mestih vsebinsko primerjal tudi z odgovori iz sosednjih nabornih okrajev, in sicer iz rajhenburškega (iz leta 1810), bizeljskega⁸ (iz let 1831 in 1843)⁹ ter brežiškega (iz leta 1843).¹⁰

O NABORNEM OKRAJU, TRGU PODSREDA IN GRADU

Naborni okraj Podsreda s sedežem na gradu Podsreda¹¹ je leta 1821 obsegal deset občin (*Gemeinde*), in sicer Gorjane, Podsreda, Koprivnica, Križe, Lastnič, Pavlova vas, Sedlarjevo,¹² Silovec, Veliki Dol in Volčje. Izraz občina je lahko zavajajoč, zato nekateri avtorji te entitete imenujejo soseske.¹³ Občina namreč ni bila politični organ v smislu lokalne samouprave, kot ga poznamo kasneje, ampak je šlo za skupek nabornih okrajev. V občinah oziroma soseskah so kot pomožne funkcije imenovali rihtarje, ki so bili domačini in so se v splošnem ukvarjali z davki.¹⁴

Naborni okraj Podsreda, ki ga je država usta-

1 Gregorič, *Nadvojvoda Janez*, str. 1–3, 13–16.

2 Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 7–13.

3 Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 377–378; Žontar, Nastanek in razvoj, str. 120, 123–125.

4 Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 378; Žontar, Nastanek in razvoj, str. 130–131 in 136–138.

5 Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 7.

6 ISN ZRC SAZU, Göthova topografija GT 1, 273.1.

7 Več o tem Leskovec, Opis, str. 183–209.

8 Okraj je obsegal območje Bizeljskega, Pišec in Sv. Petra pod Sv. Gorami.

9 Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 70–79.

10 Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 88–100.

11 Curk, *Trgi in mesta*, str. 72 in III.

12 Ime Sedlarjevo je poslovenjeno iz Satteldorf, ki je popačenka iz Satldorf. Pravilen prevod imena kraja bi tako bil Sotelska vas, saj Satldorf izhaja iz imena za reko Sotlo (Satl, Zotl itn.), ob kateri vas leži. Zato so tudi Nemci med drugo svetovno vojno hoteli ime vasi ponemčiti v Satteldorf, reko pa so imenovali Sattelbach (gl. Polšak, Ponemčevanje, str. 212, 220). Glede imen za Sotlo gl. Bezljaj, *Slovenska vodna imena*, str. 210.

13 Žižek, Upravni razvoj Celja, str. 12.

14 Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 379, prav tako navaja, da so bili občinski rihtarji že zaradi narave svoje vloge v kraju domačini.

novila kot enega od 40 okrajev celjskega okrožja (kresije) in je deloval od leta 1779,¹⁵ je bil zamejen s Hrvaško na eni strani ter nabornimi okraji Bizeljsko, Brežice, Rajhenburg, Kozje in Podčetrtok na drugi. Nekaj časa ga je zamejeval tudi naborni okraj Pišece, dokler ni bil leta 1807 odpravljen. Gospodstvo Podsreda je imelo podložnike ne le v podsreškem, temveč tudi v sosednjih nabornih okrajih.¹⁶

Naborni okraj Podsreda je obsegal 9.926 orolov in 1.224,75 sežnja (klaftre), torej približno 5.700 ha oziroma 57 km². Večji del zemljišč v okraju je bil v posesti¹⁷ podložnikov, v posesti gospodstva pa le v občinah Podsreda, Križe, Pavlova vas in Veliki Dol. Izjema so bili gozdovi oziroma gozdna zemljišča, katerih večinski posestnik je bilo gospodstvo Podsreda. Sodno oblast so izvajala tri gosposčinska oziroma patrimonialna sodišča, in sicer sodišča gospostev Podsreda, Pišece in Brežice. Patrimonialnih deželskih sodišč je bilo v letih 1787–1848 na Štajerskem kar 122.¹⁸ V njihovo pristojnost so spadale sodne pravice v civilnih in malih kazenskih zadevah, težje kazenske zadeve pa so obravnavala krvna in višja sodišča.¹⁹ Kar zadeva podložnike, je območje nabornega okraja v večini spadalo pod gospodstvo Podsreda, določen del pa pod gospodstvo Kozje, Pilštanj, Olimje, Kunšperk in Pišece. Na gradu Podsreda sta bila tudi uradna pisarna patrimonialnega sodišča Podsreda in odvetništvo gospodstva Podsreda, medtem ko drugih pisarn ali uradov ni bilo. Zemljiška knjiga pri gospodstvu Podsreda ni ohranjena za čas do leta 1819, nanašala pa se je tako na podložniške rustikalne kot gorske pravice ter dominikalna posestva.²⁰

Poročevalec je Podsredo opisal kot kraj z 28 hišami,²¹ stoječimi v dveh vrstah, druga ob drugi, ter z dodatnimi raztresenimi hišami. V eni od vrst je stala nova farna cerkev. Kraj je ležal ob potoku Bistrice v ozki dolini in ob starem vozlišču cest v Sv. Peter pod Sv. Gorami (danes Bistrice ob Sotli), Pi-

šece in Rajhenburg.²² Hiše so bile kamnite, razen nekaterih izjem, tri hiše so imele nadstropje, ostale so bile pritlične. Postavitev hiš se sklada s franciscejsko katastrsko karto iz leta 1825,²³ na kateri so hiše v trgu v večini označene z rdečo barvo, kar pomeni, da so bile zidane, gospodarski objekti pa leseni in torej označeni z rumeno barvo. Urejena in pravilna razporeditev hiš kaže na načrtno ustanovljeno naselbino. Poročevalec je navedel, da so bile pred leti hiše in objekti iz lesa, a sta kraj prizadela dva požara: eden v noči z 11. na 12. februar 1798, ki je pogoltnil 11 hiš, župnišče in cerkev, nato pa še v noči na 30. september 1802, ko je bilo uničenih 13 hiš. K sreči je prvi požar uničil samo zgornjo, drugi pa samo spodnjo vrsto hiš. Na pogorišču je tako nastal nov in čeden trg, čeprav so podložniki, oškodovani v požaru, utrpeli veliko škodo. Škoda je bila tako velika, je poudaril poročevalec, da več poslopij še ni bilo dokončanih (torej skoraj 20 let po zadnjem požaru glede na to, da je odgovore zapisal leta 1821). V zvezi s Podsredo je poročevalec zabeležil dve ljudski pripovedki. Po prvi trg Podsreda prvotno ni stal na istem mestu, ampak bližje gradu, v grabnu, kjer je še za časa poročevalca stalo sedem hiš; ta predel se je imenoval Stari trg.²⁴ Zgodba ima po Stoparju tudi stvarno podlago zaradi občasnih drobnih najdb na tistem območju.²⁵ Druga povest je govorila o tem, da je bilo, preden je na hribu stal grad, območje gospodstva velik neokrnjen gozd z veliko divjadi, zaradi česar je bil lov izvrsten, ter da je ime Hörberg (nemško ime za Podsredo) prišlo od stolpa (Hörturm), s katerega so divjad opazovali.²⁶ Obe pripovedki je poročevalec označil kot malo verjetni. Sedanje ime je kraj dobil šele kot trška naselbina zaradi tržnega in sodnega dne.²⁷

O pravicah trga Podsreda je poročevalec zapisal, da je cesar leta 1560 trgu podelil privilegij za dva letna sejma, na dan sv. Janeza Krstnika (24. junija) in na dan sv. Mateja (21. septembra).²⁸ Na teh sejmih je vsakokratni trški sodnik pobral stojnino, a zadnja leta pred poročilom komaj kak goldinar, zato mu jo je založilo gospodstvo. Podlo-

¹⁵ Žontar, *Nastanek in razvoj*, str. 148.

¹⁶ V Zagaju in Vrhuncah v okraju Bizeljsko, Kostanjku v okraju Brežice ter Vrenski Gorci in Bučah v okraju Kozje.

¹⁷ Ne v lasti, temveč zgolj posesti, dodeljeni s strani gospostev.

¹⁸ Curk, *Trgi in mesta*, str. 13. Danes je sodišče znatno manj, in sicer v Sloveniji na prvi stopnji 44 okrajnih in 11 okrožnih sodišč splošne pristojnosti, kot določa Zakon o sodiščih v 114. in 115. členu.

¹⁹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 213–214.

²⁰ Rustikalna so bila zemljišča, ki jih je obdeloval kmet, dominikalna pa tista, ki jih je obdelovalo gospodstvo.

²¹ Curk, *Trgi in mesta*, str. 60 in 62, po podatkih uradnega popisa deželnega prebivalstva iz leta 1754 ugotavlja, da je Podsreda obsegala 56 hiš, le 4 polovične kmetovalce, sicer pa 51 kočarjev in 1 gostača.

²² Curk, *Trgi in mesta*, str. 37 in 111.

²³ Karta je javno dostopna na: <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral> (dostop 28. 7. 2023).

²⁴ Curk, *Trgi in mesta*, str. 37, navaja, da je novi trg nastal v 2. polovici 14. stoletja in da je prvič izrecno omenjen šele leta 1443.

²⁵ Stopar, *Grad Podsreda*, str. 10.

²⁶ Curk, *Trgi in mesta*, str. 111, pravi nekoliko drugače, in sicer da ime Herberch izvira iz oznake popotnega prenočišča, zavetišča, nad katerim je nastal istoimenski grad.

²⁷ Curk, *Podsreda*, str. 219; Počivavšek, *O sejmih v Podsredi*, str. 59.

²⁸ Obema sejmom se leta 1836 pridružili še trije živinski sejmi (Curk, *Podsreda*, str. 221).

Carl Reichert: Grad Podstreda s trgov, ok. 1860.

žniki so v letih 1787, 1796 in 1802 neuspešno prosili za nov privilegij za izvedbo dveh dodatnih letnih sejmov ter za pravico, da bi poleg stojnine pobirali stojnino za živino, s katero bi lažje obvladovali izdatke okraja. Tudi kraj Polje ob Sotli je od leta 1795 imel privilegij za dva letna sejma, in sicer 6. decembra, na dan sv. Nikolaja, ki je patron tamkajšnje cerkve, ter 8. marca. Razen prodaje ali menjave živine in nakupa krame na sejmih drugih izdelkov oziroma pomembnih ali izstopajočih poslov ni bilo. Najboljši živinski sejem v okraju je bil tisti v Podstredi na dan sv. Janeza Krstnika.

V odgovorih se je poročevalec podrobneje dotaknil gradu Podstreda. Kot zanimivost je zapisal, da so pri prebitju spodnjega zidu stolpa, ki je stal na severni strani, našli več človeških kosti nog, del viteškega oklepa in veliko bodalo. Tega je poročevalec povezal s femskimi sodišči, nekakšnimi sistemi razsodišč iz preteklosti, od katerih naj bi eno imelo sedež na gradu.²⁹ Stopar omenja izro-

čilo o tem, da je bil grajski stolp prizorišče konca življenja več podložnikov, ki so jih v globoko jamo v notranjosti stolpa skozi majhno luknjo potisnili v ozek rov, od tam pa je sledil padec v jamo.³⁰

V povezavi z lastniki gradu Podstreda³¹ je treba omeniti urbar iz leta 1581, ki se navezuje na dogovore o prodaji gospostva Karlu Krištofu Herbersteinu; ta ga je nameraval odkupiti od vladarja, a do prodaje ni prišlo, tako da so Herbersteini ostali le zastavni imetniki.³² Urbar je pomemben, ker obsega opis območja gospostva, njegove pravice do podložnikov, na primer do činžnega žita, tlake, izvrševanja malefične pravice, stojnin, pravice do lova, pravico odvetništva³³ nad župnijo Podstreda, njenimi podružnicami in tudi cerkvijo sv. Nikolaja v Polju ob Sotli ter da-

²⁹ Femska sodišča omenjajo Bučar, *Zgodovina srednjega veka*, str. 310, ter Pirc in Komatar, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 139–140.

³⁰ Stopar, *Podstreda*, str. 10–11.

³¹ Curk, *Podstreda*, str. 220; Stopar, *Podstreda*, str. 13–14; Koropec, *Zemljiško gospostvo Podstreda*, str. 204–207, 211, 215–217.

³² Koropec, *Zemljiško gospostvo Podstreda*, str. 211 in 215.

³³ T. i. Vogtrecht – zastopanje duhovščine pred svetnimi sodišči in njeno pravno varstvo (Bečan, *Upravna zgodovina*, str. 32).

jatev polhov.³⁴ Polšji lov je bil v okraju od nekdanj oblika nizkega lova, omogočena podložnikom, ki se je finančno obrestovala.³⁵ Nato sta gospodstvo kupila Krištof in Ana Rac, od njunih dedičev leta 1617 pa Hans Krištof Tattenbach, ki je imel v lasti tudi Podčetrtek in Bizeljsko. Zatem je bil grad večkrat predmet dedovanja, nazadnje ga je Volf Hanibal baron Apfalter z oporočnim volilom zapustil Francu Ksaverju Ignacu baronu Lazariniju, ki je gospodstvo prevzel leta 1797.³⁶ Sin slednjega, Franc Ksaver Feliks baron Lazarini, je grad leta 1846 prodal knezu Werianu Windischgrätzu.³⁷

Gospodstvo Podsreda je izvajala tudi policijske in sanitetne ukrepe, med drugim s pomočjo že omenjenih občinskih rihtarjev. Pri tem je poročevalec želel, da bi za izvajanje pristojnosti dobil več uradnikov, saj rihtarji svojega dela zaradi gospodarjenja z lastnimi kmetijami niso zmogli opravljati tako, kot bi si gospodstvo želelo. Poročevalec se je obregnil tudi ob to, da so uradniki gosposke in rihtarji premalo plačani. Tako so rihtarji svoje obveznosti razumeli kot breme in ne kot priznanje. Zavzel se je za to, da bi bilo zagotovljeno plačano policijsko nadzorstvo, ki bi naborni okraj prečesalo podnevi in ponoči zaradi zagotavljanja spoštovanja predpisov, kar pomeni, da takrat takšnega nadzora ni bilo.³⁸ Priznal je, da so bili zaporji v slabem stanju in da zato gradijo novo sodno poslopje s tremi zaporniški celi. Zapornik je moral v času prestajanja kazni dobiti predpisano hrano, poboljšanje prestopnika je bila obveznost gosposke in rihtarja, dosegli pa so jo s pomočjo strogega nadzora. Sirotišnic ali podobnih ustanov ni bilo, seznamov sirot tudi ne. S sirotami so v okraju ravnali tako, kot je bilo na deželi običajno in skladno z zakonskimi predpisi, kaj pa je to v praksi pomenilo, poročevalec ni pojasnil.

Raba vseh gozdov – gosposočinskih in podložniških – je bila podvržena gozdnim predpisom gosposke in okrožnemu ter distriktnemu nadzoru gozdnih uradov. Gospodstvo je imelo dobro poučene gozdarje, ki so posekane pasove po potrebi nasadili z iglavci (jelko in macesnom). Gozdna kultura je bila enaka v gosposočinskih in podlož-

niških gozdovih, in sicer je bilo v porastu sajenje iglavcev, medtem ko so skrb za mlade gozdove, s čimer bi dosegli boljše stanje gozdov, vestno in po predpisih izvajali cesarsko-kraljevi okrožni in distriktni gozdni uradi. Ko gozdnih uradov še ni bilo, gozdni kulturi niso namenili posebne pozornosti. Pogosto so izbruhnili gozdni požari, gozdove so krčili s požigalništvom, živino pa so pasli po mladih gozdovih. Prav tako škodljiva je bila zloraba dreves za živinsko krmo ali steljo, pa tudi za pridobivanje kurjave, kar je urad preprečil. Ker so v času pisanja poročevalca že izvajali strog nadzor ter odkrivali in kaznovali primere povzročanja škode v gozdovih, se je krčenje s požigalništvom in povzročanje škode zaustavilo. Ostanke lesa od posekanih pasov so namenili za kurjavo ali domačo uporabo, tj. za k apnu ali opeki oziroma za proizvodnjo pepelike, ali za prodajo. Za proizvodnjo pepelike so sicer običajno uporabili zgolj drevje, ki ga je podrl veter. Gozdovi v posesti podložnikov so bili za te premajhni in so komajda zadoščali za njihove hišne potrebe. Razen pridobivanja potrebnega lesa za kurjavo, gradnjo, izdelovanje orodja ter za steljo z lesom niso mogli storiti nič drugega. Podložniki so imeli v posesti preračunano okoli eno petino vseh gozdov v okraju.

V času, ko so na bukvah dozoreli žiri, so se gospodstvo in podložniki v gozdove namenili s prašiči, da so jih z njimi napitali. Gospodstvo je šlo v svoje gozdove tako z lastnimi kot s tujimi prašiči (za slednje so zaračunali lastniku po vsakem prašiču), podložniki pa v svoje le z lastnimi.

O PODLOŽNIKIH IN NJIHOVIH OBVEZNOSTIH

V okraju Podsreda je stalo 632 hiš in živelo 570 družin, in sicer 981 moških, 1094 žensk in 1409 otrok,³⁹ skupaj 3485 oseb.⁴⁰ Gostota prebivalstva je bila tako glede na prej omenjeno površino okraja 61,14 prebivalca na km².

V nadaljevanju je poročevalec v okviru enega od odgovorov izdelal naslednjo tabelo, ki je prikazovala število in vrste podložnikov v vsakem nabornem okraju in občini.

Iz tabele je razvidno, da so bile kmetije podložnikov precej razdrobljene. Glede na položaj kmeta kot podložnika je bilo glede na obseg kmetije v okraju celih kmetij le 4 %, tričetrtinskih

³⁴ 12 kosov na vsako poljšo luknjo.

³⁵ Gl. Zadravec, *Urbarialni zapisi*, str. 110–111.

³⁶ Opis gospodstva in pravne posle kot tudi to, da se je na grad med francosko okupacijo zatekel Franc Ksaver Ignac Lazarini, kjer je zaradi nemirnih časov leta 1809 sestavil oporoko, opisuje njegov potomec Franc Lazarini (Lazarini, *Zgodovina rodbine Lazarini*, str. 199).

³⁷ Grad je v lasti Windischgrätzov ostal vse do leta 1945 (Lazarini, *Zgodovina rodbine Lazarini*, str. 176 in 192–199, 269); Stopar, *Podsreda*, str. 15.

³⁸ Nadzor so na primer izvajali leta 1843 v Brežicah (Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 99).

³⁹ Kot je določal člen 21 Občega državlanskega zakonika (ODZ) iz leta 1811, so za mladoletne veljali vsi tisti, ki še niso dopolnili 24 let.

⁴⁰ Največ oseb je živelo v kraju Lastnič (406), nato v trgu Podsreda (373), od večjih naselij sledijo Pavlova vas (352), Križe (254), Gorjane (238), Brezovec pri Polju (215) in Vojsko (202).

Ime občine	Število podložnikov	Pristojna gosposka	Po velikosti posesti običajne podložniške kmetije (hube)				Drugi podložniki (osebenjki, gorniki, kočarji) ⁴¹
			Celota	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	
Veliki Dol	23	Podsreda	/	7	9	4	3
Podsreda	76	Podsreda	/	2	17	27	30
Križe	84	Podsreda	8	10	26	21	19
Gorjane	88	Podsreda in Kozje	3 /	19 /	24 1	11 4	10 16
Lastnič	99	Kozje	/	6	10	8	6
		Podsreda	/	1	8	9	14
		Podčetrtek	/	1	3	6	11
		Bizeljsko	1	1	1	2	3
Pavlov hrib	62	Pišce	/	1	20	27	14
Silovec	15	Brežice	/	1	3	3	8
Volčje	20	Brežice	5	4	2	5	4
Koprivnica	26	Kozje	1	/	/	3	7
		Podsreda	/	1	5	3	6
Sedlarjevo	55	Podsreda	4	14	23	7	7
SKUPAJ:	538		22	76	152	140	158

14 %, polovičnih 28 % in četrtnskih 26 %. Agrarnega proletariata, kamor prištevamo osebenjke, gornike in kočarje, je bilo v okraju 29 %.

Podložniki gospostva Podsreda (sem niso spadali osebenjki) so dajatve plačevali na naslednji način. Tisti v trgu so opravljali ročno tlako (z motiko, srpom, koso, grabljami in vilami)⁴² na napoved oziroma objavo gospostva. Poleg te tlake so morali pokositi dva manjša gosposčinska travnika pri mlinu ter posušiti seno (krmo) iz tako imenovanega grofovskega travnika. Za to delo jim je gospostvo izročilo vino. Kmetje, osebenjki in kočarji so opravljali gospostvu na splošno napoved zahtevano vprežno oziroma tovarno in ročno tlako, in česar od te obveznosti niso opravili v naravi, so morali plačati v denarju. Podložniki, ki so živeli v uradu Pri Sotli, so bili zaradi prevelike oddaljenosti od sedeža gospostva oproščeni tlačanske obveznosti. Poleg odrejene vprežne in ročne

tlake so imeli kmetje iz urada pri gradu obveznost pokositi velike grofovске travnike, kmetje iz urada ob Sotli pa pokošeno odpeljati in pokositi še dva manjša travnika v Starem trgu pri Podsredi. Nato so morali osebenjki iz urada ob Sotli pokošeno seno z velikih travnikov posušiti, zgrabiti in spraviti do senikov. Osebenjki iz urada Pri gradu so morali pokositi travnike pri gradu. Za ta dela je gospostvo kmetom dodelilo dva koštruna, kruh in vino, pri čemer so dobili osebenjki skoraj trikrat manj vina kot podložniki. Slednji pa so morali septembra kot dajatev v naravi v gosposčinsko kaščo pripeljati činžno žito v olušenih zrnih.

Plačniki male pravde (*Kleinrechtler*),⁴³ med katere so spadali tudi kmetje, so bili od časa do časa dolžni gospostvu dati predmete od doma, prav tako pa so podložniki plačevali denarne dajatve. Podsreda je bila sedež enega od 40 davčnih okrajev v celjskem okrožju.⁴⁴ Spreminjala sta se tudi čas plačila dajatev in frekvenca obračuna. Poročevalec je navajal običaj, da so morali podložniki deželno knežje dajatve nekdanj poravnati po prodaji vina septembra in oktobra, ko so razpolagali z denarjem, in da je bilo zemljiško gospostvo obvezano zase in za svoje podložnike deželno knežje davke ter druge dodatne dajatve odmeriti in plačati kvartalno, v času zapisa (1821) pa je bilo treba to storiti na mesečni ravni. Letni način plačila je povzročal zmedo pri večini podložnikov, saj so prejeli denarna sredstva zgolj iz prodaje

⁴¹ Ali vsobenjki (*Freyrechtler*), gorniki (*Bergholden*) in kočarji (*Kleinhüasler*) (Dolenc, Odkod – vsobenjki?, str. 165 sl; Vilfan, Od vinskega hrama, str. 107–142). *Freyrechtler* je v nemščini oseba, prosta pravic oziroma, natančneje, brez pravic. Pri raziskovanju je pomembna tudi razprava o pojmu *Freyhold*, ki se je pojavljal v urbarjih Podčetrтка in Podsrede, pa tudi v matičnih knjigah navedenih župnij (takšno označitev zasledimo tudi v matičnih knjigah župnije Polje ob Sotli). Ta pojem pomeni podložnika, ki je prav tako plačeval določene dajatve in ki mu je bila dodeljena (kasneje, kot sinu ali hčeri izvirnih podložnikov) določena, večinoma manjša posest (več o tem Maček, *Podčetrtek*, str. 176–178). Pojem se je lahko prekrival tudi s pojmom gornika, in sicer vezano na namembnost dodeljene vinogradniške posesti.

⁴² Maček, *Zgodovina*, str. 98.

⁴³ Maček, *Zgodovina*, str. 117.

⁴⁴ Leskovec, Opis, str. 226.

je grozdja oziroma vina in jih imeli kvečjemu za plačilo svojih dajatev, zaradi česar se je pogosto pripetilo, da so več podložnikov večkrat letno k plačilu silili vojaški rubežniki oziroma izvršitelji. Pri tem so se, kot je navedel poročevalec, slednji na domu podložnikov večkrat zadržali tudi po več tednov. In ker podložniki niso imeli denarja za plačilo izvršilne takse, so jim rubežniki zaradi zamude pri plačilu takse zarubili in prodali tudi najnujnejšo prehrano in oblačila.⁴⁵ Poročevalec je zaključil, da je davčna izvršba od leta 1817 povzročila revščino in pomanjkanje pri več podložnikih, ki so zaradi nje ostali brez živine, pohištva in dobrin.

Deželnoknežji temeljni davek (in v zvezi s tem zahtevane dodatne dajatve) podložnikom ni dopuščal pridobitve nikakršnega dobička, je ocenil poročevalec. Slednjega pa je bilo pred tem, v času davčne ureditve iz leta 1789, sicer mogoče ustvariti, nato pa so bili pridelki, dobički in premoženjsko stanje podložnikov takšni, da le redki niso bili nesorazmerno obremenjeni, prav tako pa so bile višje osnovne dajatve. To se je kazalo že v cenah proizvodov iz davčne ureditve, ki so bile višje kot leta 1789. Poročevalec je še navedel, da so visoki davki in dajatve podložnika prizadeali in osiromašili celo bolj kot krizna leta od 1813 do 1817. Podložniki so pri nedosegljivih davčnih obveznostih postali obupani, saj so vedeli, da jih ne bodo mogli plačati, zato niso plačali niti tistega dela obveznosti, ki bi ga sicer zmogli. Tako so živeli v pričakovanju vojaških izvršiteljev, ki so jim za plačilo takse zarubili še tisto malo, kar so imeli. In ker so plačila davkov postala zelo skromna, je poročevalec domneval, da so podložniki pred rubežniki skrivali denar oziroma predmete, ki bi služili za poplačilo, in v prihodnosti upali na davčne popuste oziroma vsaj delne oprostitve. Podložnik namreč ni imel drugega vira dohodka kot tisto, kar je pridobil iz svojega posestva. Njegovi najdonosnejši dejavnosti sta bili vinogradništvo in kupčevanje z vinom, pri čemer so le redki podložniki pridelali dovolj žita, da je presegalo potrebe njihovega gospodinjstva in šlo v prodajo. Vendar vinogradništvo od leta 1812 ni pokrilo niti stroškov obdelovanja, zato je slabi letini in posledični lakoti sledilo obubožanje. Posledično so bile premoženjske razmere v okraju, z izjemo redkih podložnikov, na splošno skrajno uboge, mnogi pa so bili obenem še zadolženi za več, kot je bilo njihovo imetje sploh vredno. Tudi reja go-

vedi in prašičev je bila za podložnike vir prihodkov, vendar se je skrčila zaradi davčnih obveznosti, skromnih let in dolgov. To je podložnike sililo k prodaji živine, kar je povzročilo, da svojih njiv in polj niso zmogli ustrezno obdelovati.

Svetla izjema je bila kmetija župana Borovinška iz Križ, ki jo je poročevalec predstavil kot vzoren primer. Temu kmetu se je lahko po njegovih besedah ob bok postavilo le še nekaj drugih kmetov. Drugi kmetje so bili že v osnovi siromašni, saj niso imeli lastne živine, tudi svoje dobrine so morali odprodati, kmetijo pa zadolžiti prek njene vrednosti. A tudi Borovinškova kmetija je morala leta 1821 poravnati naslednje deželno-knežje dajatve: temeljni davek, hišni davek, osebni davek, stranski davek kot anuiteto, vprežno dajatev ter stroške okraja in šolske stroške. V zvezi z gosposčinskimi dajatvami pa je bila zavezana petino tlačanske obveznosti plačati v denarju in preostanek v naravi, in sicer činž pšenice, ovsu in prosu. V okviru malih pravic je morala kmetija oddati nekaj piščancev, jajc in predivo. Nadalje je morala dajati žitno in vinsko desetino ter desetino živalskega prirastka, in sicer za gospostvo 2/3, za župnika v Podsredi pa 1/3 od navedenega. Za kaplana je bila kmetija obvezana dati poleg prostovoljne žitne in vinske nabirke še nekaj denarja kot dodatek k njegovemu dohodku, za učitelja in mežnarja pa poleg prostovoljne pobirke mošta še eno ovco in nekaj žita.

Podložnik, ki je bil osebenjek ali kočar, je moral ob svojem majhnem posestvu hoditi na dnino (*Tagwerk*), da je zaslužil nujen dohodek, nekateri pa so zaslužek iskali v pridobivanju pepelike. Trgovanje je sicer v letih pred zapisom potekalo z vinom, žitom, medom, šiškami, pepeliko in soljo, a je vse to prenehalo zaradi padca cen leta 1817.

VERSKI OBJEKTI IN PASTORALA V OKRAJU

V okraju ni bilo dekanije, ampak dve župniji, in sicer sv. Janeza Krstnika v trgu Podsreda in sv. Marije v Koprivnici. V okraju so bile tudi kuracija (lokalija, podrejena župniji) sv. Nikolaja v Polju v občini Sedlarjevo, kaplanija v Podsredi, kapela sv. Filipa in Jakoba na gradu Podsreda in cerkev naše Gospe sedem žalosti na Starih Svetih gorah pri trgu Podsreda. Vse navedeno je spadalo pod dekanijo Kozje,⁴⁶ razen fare v Koprivnici, ki je spadala pod dekanijo Videm.

Nekdaj je bil v Podsredi le vikariat župnije Pilštanj. Cerkev v Podsredi, ki je bila verjetno krstna

⁴⁵ Danes je kaj takega jasno prepovedano in navedene reči ne smejo biti predmet izvršbe, enako tudi živina, ki je nujna za kmetovo dejavnost (tako 79. člen Zakona o izvršbi in zavarovanju (ZIZ), Ur. l. RS, št. 51/98 z nadaljnjimi spremembami in dopolnitvami).

⁴⁶ Dekanati so leta 1752 oziroma 1786/89 nadomestili arhidiaconate, v katere so se od 12. stoletja združevale prajupnije (Curk, *Trgi in mesta*, str. 18).

cerkev pilštanske župnije,⁴⁷ je kot pilštanska podružnica spadala pod Gornji Grad, nato pod ljubljansko škofijo in po letu 1787 pod lavantinsko škofijo.⁴⁸ Sedež vikariata je bil v kraju že leta 1426, kar izhaja iz gornjegrajskega urbarja, kjer naj bi se pojavljal vikar, vikariatna župnija pa se omenja leta 1453.⁴⁹ Podsreda je bila povzdignjena v župnijo okoli leta 1600, medtem ko so kaplanijo ustanovili šele leta 1806. Cerkev v Koprivnici je bila podružnična cerkev župnije Rajhenburg, vendar je zaradi velikega obsega rajhenburške prafare že leta 1776 prišel tretji kaplan iz Rajhenburga v Koprivnico kot vikar oziroma župnikov namestnik. Prejemal je plačilo za podporo in kaplansko nabirko območja cerkve v Koprivnici. Okoli leta 1780 je bila vikariatna cerkev povzdignjena v župnijo, od tedaj pa so za podporo župniku poleg kaplanske nabirke prispevali tudi določeno vinsko in žitno nabirko. Od gospostva Podsreda je župnija v Koprivnici dobila en oral in žitno polje, od zemljiškega gospostva Kozje vrt in zemljišče za župnišče, gospodarsko poslopje ter les za kurjavo pa iz gozdov gospostva. Poleg tega so v verski sklad zbirali denar za nakup sakralnih predmetov (*Portia Canonica*).

Patronatno pravico nad župnijo Podsreda je izvrševal vsakokratni ljubljanski škof, nad kuracijo Polje, ki je bila ustanovljena iz pražupnije Sv. Petra pri Kunšperku leta 1786, pa cesar oziroma monarh, medtem ko je imelo patronatno pravico in pravico odvetništva zemljiško gospostvo Rajhenburg. Pravico odvetništva župnije Podsreda in njenih dveh podružnic ter kuracije Sv. Nikolaja v Polju je izvrševalo zemljiško gospostvo Podsreda.

Župnijska cerkev v Podsredi je bila na novo pozidana leta 1806, saj je starejša cerkev leta 1800 pogorela. Cerkev je bila v prav dobrem stanju in na tem območju najlepša, še lepša pa bo, kot je poudaril poročevalec, ko bo freskarski mojster uredil glavne in stranske oltarje. Na župnišču je ostalo več poškodb, ki so ostale od požara leta 1798, dela za dokončno ureditev pa naj bi se po poročevalcu kmalu začela. Gospodarsko poslopje je bilo nekdanj iz lesa, pri čemer je bilo v požaru uničeno, nato pa je bilo zidano in v dobrem stanju.

Predstavnikov duhovščine je bilo v okraju šest, in sicer v župnji Podsreda župnik s kaplanom, v Polju kurat, v Koprivnici župnik z deficientom⁵⁰

ter v gradu Podsreda župnik, ki ga je financirala družina Barbo-Waxenstein in ki je v kapeli daroval sv. maše. Menihov v okraju ni bilo.

ŠOLSTVO V OKRAJU

Do leta 1814 v trgu Podsreda ni bilo šole, čeprav je okrožna komisija leta 1812 sklenila, da je njena ustanovitev nujna. Sprejeta je bila odločitev, da bodo podsreški župljani financirali gradnjo šolskega poslopja in zagotovili sredstva za preživetje za učitelja, zato da bi šola čim prej zaživela. 15. oktobra 1813 je lavantinski škofijski konzistorij izdal dekret za prvega šolskega učitelja, ki je prispel 9. februarja 1814 in v prostorni sobi začel s poučevanjem. V prostoru, v katerem se je šola pričela, je pouk potekal tudi leta 1821, saj posebnega šolskega poslopja še vedno ni bilo. Podložniki so bili namreč prerevni, da bi izpolnili svojo obljubo, da ga bodo zgradili na lastne stroške. Namesto tega so plačevali, da sta šola in učitelj stanovanje, v katerem je potekal pouk, najemala. Razen te šole, trivialke, v okraju ni bilo drugih vzgojnih ali izobraževalnih ustanov.

Učitelja so župljani plačevali tako, da so zanj zbirali dajatve v naravi in denarju. Ker je bilo zbrano plačilo za urejenega in poročenega učitelja preskromno, učitelji v Podsredi niso imeli obstanka. V letih 1814–1821 se jih je zvrstilo pet. Po besedah poročevalca niso bili primerni za poučevanje, ker niso imeli moralnega življenjskega sloga. Župniki in drugo versko osebje niso poučevali, tako da če ni bilo učitelja v kraju, ni bilo mož, ki bi ga nadomestili. Ker je bilo učiteljevo plačilo preskromno, je še dodal poročevalec, in z njim ni bilo mogoče ustrezno živeti, je odvetništvo gospostva poskušalo vplivati na župljane, da bi se plačilo povečalo. A župljani se s tem niso strinjali, so pa obljubili, da mu bodo, če bo pri njih nastavljen dober, sposoben in spodoben učitelj, namenili višjo dajatev, da bo lahko živel dostojno. Tudi kaplan, ki je bil šolski katehet, je bil delno odvisen od župljanov, ki so mu letni prihodek izplačali v vinu, prav tako je bila njegova oskrba odvisna od prostovoljne nabirke žita in mošta.

Število šolskih otrok je od uvedbe šole v kraju po besedah poročevalca naraščalo. Ob uvedbi jo je obiskovalo 17 otrok, leta 1821 pa že 52, in sicer 42 dečkov in 10 deklic. Visok obisk šole je po mnenju pisca dokaz, da so prebivalci o koristnosti šole že prepričani. Šolo je obiskovalo 33 dečkov in 8 deklic v prvem razredu ter 9 dečkov in dve deklici v drugem razredu. Otroke so poučevali branje, pisanje, računanje in religijo v prvih dveh razredih trivialke.

47 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 364.

48 Orožen, *Das Bisthum*, str. 36.

49 Gl. Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 364, in Curk, Podsreda, str. 222, kjer so omenjene tudi ostale cerkve. Cerkev Marije božje sedmih žalosti nad Podsredo je hranila kip Sočutne (Pietà) iz okoli leta 1410, ki ga danes hranijo v Narodni galeriji Slovenije.

50 Zaradi bolehnosti za službo nesposoben duhovnik.

ZDRAVSTVO V OKRAJU

Bolnišnic in oskrbovalnih ustanov v okraju ni bilo, kot tudi ne dobrodelnih ustanov. Prav tako v okraju ni bilo ustanove za reševanje ponesrečencev ali navidezno mrtvih. V takšnih primerih so se gosposka, duhovščina, občinski vodje in podložniki ravnali po razglašeni instrukcijah. V okraju ni bilo zdravstvenih ustanov, z izjemo policijskega in sanitetnega komisariata v Kozjem, ki je stregel tamkajšnjim prebivalcem in hkrati izvajal zdravstveni nadzor v tem okraju. Najbližja lekarna in najbližji zdravnik sta bila v Brežicah.

Poročevalec je izpostavil, da se je okraj po več pobudah odločil priskrbeti si izučeno babico, zato je leta 1812 v Gradec poslal primerno žensko na porodniško izobraževanje, da bi po opravljenem izobraževanju svoje znanje uporabljala v okraju. Vendar je babica po vrnitvi zaradi slabega prihodka okraj zapustila, potem ko je dobila boljše delovno mesto. V preteklih letih je okrajni komisariat iskal izučeno babico z oglasom v časopisu, a neuspešno. V okraju so se lahko ob porodih še vedno zanesli na neizučene ženske, v nevarnih primerih pa na kirurga.

Podsreški okraj je spadal pod t. i. fizikat (zdravniški urad) Brežice. Posebnega kmečkega zdravnika ali doktorja, ki bi bil po kmečkem mnenju sposoben, v okraju ni bilo. Šolanih živinozdravnikov ni bilo do srede 19. stoletja. V Sv. Petru pod Sv. Gorami je ranocelnik deloval že pred letom 1790 in še eden vsaj leta 1836,⁵¹ a ju obravnavani vir ne omenja. Tudi podložniki so bili po oceni poročevalca pri uporabi sicer splošno znanih in navadnih domačih zdravil večinoma povsem neizkušeni. Le redki so pri običajnih živalskih ali človeških boleznih vedeli, katera domača zdravila uporabiti. Podložniki so zdravnika poklicali zelo redko, deloma zaradi prepričanja, da jim ne more pomagati ne zdravnik ne njegovo zdravilo, temveč le Bog, deloma pa zaradi stroškov zdravljenja. Zaradi stroškov so mnogi raje umrli, kot da bi poklicali zdravnika, saj bi stroški zanj njihovo družino pahnili v še večjo revščino. Vizite zdravnikov po uri ali po ceni zdravil iz lekarn so bile zelo drage in se niso prilagajale premoženjskemu stanju obolelega. Območje nabornega okraja kot del današnjega Kozjanskega je bilo tako povsem odrezano od osnovne zdravstvene oskrbe, nepopravljive posledice pa so tako nastajale v primerih, ko bi bila potrebna nujna pomoč.

Najpogostejše bolezni v okraju so bile vročice (največ rumena mrzlica), kolika, vnetje grla in pljuč, pljučna tuberkuloza, vodenica, hiranje in griža. Griža in pljučne bolezni so navedene kot

najpogostejši vzroki smrti tudi v bizeljskem okraju.⁵² V zvezi s smrtjo zaradi kužnih bolezni je poročevalec navedel ljudsko vest, da je leta 1647 izbruhnila kužna bolezen, zaradi katere je bilo nekdanje pokopališče župnije Podsreda polno mrličev, tako da so imeli težave s pokopavanjem. Nekatere so zakopali le pol sežnja (slab meter) pod zemljo, kar se je potrdilo kasneje, ko so odstranjevali ostanke v požaru uničene cerkve, ki je nekdanj stala sredi pokopališča.

ZNAČAJ IN NAVADE PODLOŽNIKOV V OKRAJU

Poročevalec je navedel, da o slovenskem podložniku ne more reči nič posebej pohvalnega, in pojasnil, da so največja strast tukajšnjih prebivalcev vino, z mesnimi jedmi in štrudljem dobro obložena miza ter obiskovanje sejmov in cerkvenih praznikov. Slovenec naj bi ob cenemem vinu počel sitnosti in uničeval, ne da bi povrnil škodo. Zaradi vina je bilo v prejšnjih časih precej pijanih, zdaj pa je videti pijanega človeka redkost, kar gre pripisati zgolj pomanjkanju denarja in revščini. Po mnenju poročevalca je bil prebivalec tukajšnjega okraja (na splošno Slovenec)⁵³ še vedno zaupljiv in lahkomišeln, zanimale naj bi ga zgolj pripovedi in novice. Če pa je spoznal lastno korist, je znal biti zelo umen, iznajdljiv in pаметen, tako da je večkrat z bistrostjo dosegel cilj, pri čemer ni bil popolnoma nagnjen k resnicoljubnosti. Problem vdajanja alkoholu omenjajo tudi poročila iz okrajev Bizeljsko, Rajhenburg in Brežice.⁵⁴

Glede značaja ljudi je poročevalec dodal, da so bili v splošnem zelo brezčutni, pogrešal je naravno ljubezen med starejšimi in otroki ter zaključil, da med takšno surovostjo in sovražnostjo skoraj ni mogoče srečati dobrih sosedov. Najpogostejši zločini, ki jih je opazil, so bile tatvine, ki so bile po njegovem Slovencem v krvi, a jih je ne glede na revščino in stisko že manj kot nekdanj. Drugi zločini so bili redki. Razlog za to je bil po poročevalčevem mnenju tudi v tem, da so se ljudje zaradi pobožnosti in šole bolje poučili o veri in se tako usmerili v bolj moralno življenje, pa tudi v strožjih kazenskih zakonih in večjem policijskem nadzoru. Pri ljudeh v okraju je sicer vladalo dobro vzdušje, njihove največje želje so bile boljše letine, mirni časi in manjše dajatve.

Poročevalec je nadalje opisal nekaj navad podložnikov v okraju pri krstih, porokah in pogre-

52 Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 77.

53 Za Slovence poročevalec uporablja izraz *Winde* oziroma pridevnik *windisch*.

54 Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 78, 86 in 99.

51 Pertl, *Oris zdravstva*, str. 606–608.

bih, ki pa so se občutno omejile, ko je nastopila revščina. Pri krstih je bila navada, da so, potem ko si je porodnica opomogla, priredili veliko gostijo – *botrino* –, na katero so bili povabljeni botri, sorodniki, sosedje in pogosto tudi duhovščina. Takšna gostija je pri premožnejših nekdanj trajala dva, tri ali celo štiri dni, medtem ko je tedaj takšno gostijo pomenila le še obložena miza zvečer, za katero so se gostje zadržali do noči.

Pri porokah je bilo v navadi, da si je ženin izbral dva ugledna moža in ju prosil za pomoč pri iskanju neveste. Na pot so se odpravili v prazničnih oblačilih – suknjah, ki so bile znak snubačev. Pod pretvezo, da kupuje teličko, je ženin prišel v hišo pred družinskega očeta in upal, da mu bo uspelo dobiti nevesto tako, da bo spoznal družino in člane prepričal, da ga bodo sprejeli kot ženina.⁵⁵ Če je bil ženin sprejemljiv, so mu povedali, da v hiši ni primerne teličke, a da se v njej skriva nevesta. Po daljši izmenjavi besed med snubači in očetom je slednji snubačem dovolil, da so pogledali po hiši in po daljšem iskanju nazadnje le našli želeno nevesto. Nato so določili pogoje za njen »odkup« in dan, ko naj bi na sedežu ženinovega oziroma nevestinega gospostva pripravili pisno poročno pogodbo. Te so bile takrat že kar običajne, 50 let prej pa so bile redke in so jih sestavili le pri ženitvah najpremožnejših podložnikov. Po dogovoru o poroki, doti, zaženilu, podpori za primer ženinega vdovstva ter dnevu za sestavo poročne pogodbe je ženin izročil predujem, ki je znašal od enega do več goldinarjev. Če je pozneje od ženitve odstopil, je predujem izgubil. Če pa je od možitve odstopila nevesta, je morala ženinu vrniti dvojni predujem. Včasih se je zgodilo, da je za prvim v hišo prišel ustreznejši ženin, kar je pomenilo, da se je moral prvotni ženin zadovoljiti z dvojnimi predujmom in se podati na ponovno iskanje.

Če ženin očetu ni bil po volji, je ta snubce napotil k hlevu, da bi tam poiskali za nakup primerne teličke. To je bilo znamenje odslovitve in ni bilo neobičajno, da je bil takšen ženin nato neuspešen tudi v drugih hišah in je moral po ženo izven okraja. V tem primeru se je pogosto zgodilo, da sta se v zakon združila popolnoma tuja človeka, a vendar, je pripomnil poročevalec, so tudi takšni pari živeli v harmoničnih zakonih.

Poročno slavlje, ki je nekdanj trajalo ves teden, je v času zapisa trajalo le od poldneva do noči, najprej v nevestini hiši in naslednji dan še v ženinovi. Tretjega dne so bili na ostanke gostije po-

vabljeni tudi sosedje in sorodniki, s tem pa se je slavlje zaključilo. Le redko se je pri premožnejših podložnikih zgodilo, da so poročne gostije trajale od ponedeljka do petka v obeh hišah. Poročevalec je omenil še posebno navado, da so se na predvečer poroke v hišah ženina in neveste zbrali sorodniki in sosedje, pripravili vence in se dogovorili o poročni slovesnosti. Na dan poroke je šel ženin s svati v nevestino hišo, a je tam naletel na zaprta in zaklenjena vrata. Po daljšem trkanju so se vrata odprla in ženina so vprašali, kaj sploh hoče. Namesto prave neveste so mu sprva poslali starejšo žensko, pogosto umazano od saj. Ko so jo svatje poslali nazaj, se je lahko zgodilo, da so prednje privedli še drugo, tretjo, pogosto celo četrto žensko kot domnevno nevesto. Šala je tako pogosto trajala več kot eno uro, dokler ni nazadnje iz hiše prišla nevesta ter ženina in svate povabila v hišo, kjer so pojedli zajtrk in po njem odšli na poroko.

Tudi pri pogrebih so bili veliki obedi stvar preteklosti, tako da je bilo po novem nanje redko vabljenih več gostov. Še vedno pa je ostala navada, da so dali čuvajem mrliča, grobarjem, izdelovalcu krste, nosačem krste in križa ter sorodnikom jed iz mesa in moke ter veliko mero vina. Denarja je bilo malo, zato so sorodniki pogrebem plačali v naravi.

Proščenja (praznovanje godu zavetnika cerkve), spremljajoče sejme ter preostale letne oziroma živinske sejme so podložniki zelo radi obiskovali. Tam so se družili z znanci in sorodniki, izmenjevali novice in včasih kaj zastonj popili. Poleg proščenj in sejmov tukajšnji Slovenec, tako pojasni poročevalec, ni poznal drugih razvedril. Igre in plesi niso bili razširjeni, zato je bila tukajšnjemu podložniku na splošno v največje zadovoljstvo dobro obložena miza in veliko drugega vina ob petju pivskih in svetnih pesmi. In ker je Slovenec poln talentov, je dodal, so se v okraju našli fantje, ki so se tako resno posvečali glasbi, da so ustanavljali skupine in odlično igrali na pihala – tako zelo, da so se trudili iskati znanje tudi v notah. S tem pa so šla nekdanja, v deželi običajna glasbila, kot so citre, bas in majhne gosli, v pozabo. Ljudskega petja po lastnih melodijah ni bilo, še najbolj običajno je bilo, da so pele mlade ženske in pastirji, in sicer kranjske ali pobožne pesmi.

Odpravljeni prazniki⁵⁶ (poročevalec jih ni posebej navedel) so bili v pozabi, spominjali so se

⁵⁵ Pretvezo kupovanja živine je omenjal tudi Kuret, a zgolj v primeru, če se fant in dekle nista poznala (Kuret, Iz ljudskega življenja, str. 142).

⁵⁶ Število cerkvenih praznikov je omejevala oblast, ker je ocenila, da je bilo praznikov in s tem dela prostih dni preveč. Omejevala sta jih Marija Terezija in njen naslednik Jožef II.

jih le še posamezni starejši ljudje, ki so se na te dni udeležili maš, medtem ko so se gosposka, duhovščina in občine ravnali po zakonih in odpravljenih praznikov niso obhajali. Kadar so gođovali svetniki, ki so bili zavetniki večjega dela slovenskega prebivalstva, so praznovanje opravili z mašami, ki so bile množično obiskane.

Ljudska govorica je bila po mnenju poročevalca zelo čista in tekoča, navedel pa je več slovenskih pregovorov, ki so krožili med ljudmi: *Vola vesche strick, mosha pa beseda; Per veliko besedah je malo resnize; Kdor je od kazhe pizhen, se Martinzha boji; Kdo ozhe suho glabo meti, skerbi sa klabuk.*⁵⁷

NAČIN ŽIVLJENJA IN OBLAČENJA PODLOŽNIKOV TER NJIHOVE BIVALNE RAZMERE

Tukajšnji podložnik je bil po oceni poročevalca neurejen v obleki, stanovanju, postelji, kuhinji ter pri kuhanju,⁵⁸ le maja so ženske čistile svoje hiše. V času žetve in velikih zalog hrane je bil način življenja podložnikov nezmeren, saj so takrat na mizo nosili velike sklede in več vrst kruha. Spomladi, ko so se začela najtežja dela, pa so jim ostali zgolj borni močniki ali zelenjavne jedi, s katerimi so sicer pogosto prenašali revščino. Če bi si podložnik znal porazdeliti zaloge hrane skozi vse leto in če bi razumel umetnost kuhanja, mu ne bi bilo treba spomladi kupovati žita po najvišjih cenah in se tako zadolževati, je opisano ravnanje ošteval poročevalec.

Nedeljska hrana podložnikov je bila sestavljena iz žgancev z juho, svežim ali prekajenim mesom, prilogo z zeljem, repo ali krompirjem ter zavitkom, pečenko so postregli le za veliko noč, binkoši in božič. Na delovne dneve so jedli zgolj juho iz moke (močnik), bob, fižol, zelje, repo, krompir, solato in kašaste jedi, kar je v skladu s splošnimi prehranskimi navadami tistega časa.⁵⁹

Ljudsko nošo na Kozjanskem je podrobno opisal France Kotnik,⁶⁰ za njim pa Marija Makarovič, pri čemer je zajela ne le vsebino obravnavanih odgovorov iz Podsrede, temveč tudi prejšnja in poznejša obdobja.⁶¹ Moški so bili oblečeni v suknič iz lodna (grobega sukna) s kratkim telovnikom z zaponkami, v platnene hlače, povezane pri kolenih, in srajco brez ovratnika z gumbi. Obuti so bili v škornje z lijakastim zavihkom, povezane

s konci platna, nosili pa so velik okrogel klobuk z nizkim oglavjem. Ženske so pozimi oblekle sivo jopo z zlatimi ali srebrnimi okroglimi žametnimi trakovi, všitimi okoli vratu in na zavihkih, žensko krilo, okrašeno s trakom, ter prsni telovnik. Nosile so predpasnik, avbo, šal in pas, izdelan iz kositra, bele pločevine ali rumene žice. Poleti so nosile nogavice iz volne in natikače z zaponkami iz kositra in pas, pozimi pa škornje, povezane s konci platna.

Kmetje in njihove žene naj bi se po opažanjih poročevalca oblačili celo skromneje kot njihovi otroci ali posli. Oblačila so bila pogosta oblika plačila za delo poslov, kot bo predstavljeno v nadaljevanju, zato je logično, da so bili posli, če so za svoje delo redno prejemale oblačila, oblečeni bolje kot varčni kmetje.⁶² Vsakodnevna oblačila so bila iz hodnega platna ali raševine (ali iz ovčje volne ali platna) in so bila proizvedena doma, vse drugo pa so kupovali. Ljudje so bili na splošno lahko oblečeni in so imeli navado spat na odprtih skednjih ali v hlevih, brez ustreznih pregrinj ali odej. Tako obolenja zaradi prehlada niso bila redka, pogosto pa so bila posledica epidemij.

Splošne bivalne razmere so razvidne iz opisa že omenjene Borovinškove kmetije. Bivalni objekt posestva je bila lesena hiša, ki jo je sestavljal prednji prostor (veža) s stranskim izhodom, dimnico, ki je bila v Posotelju prevladujoča še konec 19. stoletja,⁶³ ter na drugi strani s sobo s pečjo in manjšo sobico. Takšen opis kmečkega stanovanjskega poslopja, ki je bilo večje od običajnega, najdemo tudi v poročilu rajhenburškega okraja iz leta 1810. V običajnem kmečkem poslopiju pa bivalna soba nasproti dimnice ni imela peči, tudi dodatne sobe ni bilo.⁶⁴ Prvi gospodarski objekt je bil lesen skedenj, ki je imel dva dela. V prvem delu so shranjevali žito, v drugem pa oblačila ter druga živila, kot so slanina, mast, meso in predmeti, ki se uporabljajo le za določena dela. Omenjena sta bila dva hleva: prvi s tremi deli – za konje, vole ter za krave in mlado živino – in drugi spet s tremi deli – dvema za prašiče in enim za ovce. Domačija je obsegala še zidano klet z dvema deloma, enim za zelje, repo in krompir ter drugim za vino in druge predmete, leseno mlatilnico s slamo in lesen kozolec, ki je bil hkrati kolarnica za vozove. Poročevalec je pripomnil, da je bil način gradnje bivalnih in gospodarskih objektov v veliki meri enak v celotnem okraju, le da so

⁵⁷ Kretzenbacher, Slovenski pregovori, str. 164–166.

⁵⁸ Še bolj črno sliko higienskih razmer je za tisti čas pri splošnem prebivalstvu iz zbranih virov naslikala Irena Keršič, ki omenja ne higieno, slab zrak, mrčes itd. (Keršič, Oris stanovanjske kulture, str. 375–378).

⁵⁹ Makarovič, Prehrana, str. 128.

⁶⁰ Kotnik, O valjanju, str. 12.

⁶¹ Makarovič, Slovenska ljudska noša, str. 4, 8, 10, 13 in 16.

⁶² Makarovič, Slovenska ljudska noša, str. 39, pravi, da je poročevalec verjetno pretiraval pri opisu razlik v oblačilni ravni med gospodarji in posli, saj je obenem napisal, da je bil med ljudstvom razširjen velik luksuz.

⁶³ Keršič, Oris stanovanjske kulture, str. 338–341.

⁶⁴ Leskovec, Opis, str. 199 in 201.

bile pri manjših kmetijah sobe oziroma objekti manjši. Na Borovinškovi kmetiji je bivalo 10 ljudi: kmet, njegova žena, poročeni sin, štirje samski sinovi (stari 10–18 let), samska 20-letna hči, pastir in starejši sorodnik.

KMETIJSTVO IN VINOGRADNIŠTVO KOT TEMELJNI GOSPODARSKI PANOGI V OKRAJU

Osnovne kmetijske panoge, ki so bile soodvisne in so pomenile celoto dejavnosti na kmetiji, so bile poljedelstvo, živinoreja in travništvo. Poročevalec jih je opisal precej podrobno, omenil pa je tudi čebelarstvo.

Prst je bila v večjem delu okraja le srednje ali slabše kakovosti. Nova zemljišča so za obdelovanje pripravljali z očiščenjem, požari in globinsko obdelavo. Okraj je bil hribovit, položnejši le na ravninah ob Sotli, zato je bilo kmetovanje zahtevnejše. Od žit so podložniki sejali pšenico, piro, rž, ječmen, oves, ajdo in koruzo, manj pa proso. Prednjačili sta koruza in ajda, ki sta bili za tukajšnje podložnike glavno hranilo in sta dobro uspevali. Edino gnojilo za njive je bila mešanica živinske stelje in izločkov. Za steljo za živino so najpogosteje uporabljali listje, pa tudi slamo, praprot in drevesno zelenje. Gnojnico so le redko ustrezno speljali na zemljišča, kar je vplivalo na pridelek. Podložniki so redno izvajali kolobarjenje. Žito so želi tako, da so ga s srpi porezali, povezali v snope in s polja takoj odpeljali na sušenje v kozolce. Mali posestniki niso imeli lastnih kozolcev, zato so žito sušili na drogovih in letvah. Ko se je žito zadosti posušilo, so ga zmlatili. To so učinkovito opravljali s cepci,⁶⁵ s katerimi so iz žita izločili zrnje, ne da bi se to razpočilo. Potem ko je bilo žito omlateno in očiščeno, se je na soncu dobro posušilo, nakar so ga shranili v temu namenjenih skrinjah iz bukovega lesa. Skrinje so hranili na podstrešju hiše ali v skednju (stanu). Mlatilnic v okraju ni bilo.

Od zelenjave so gojili zelje, repo in korenje, a najpogosteje krompir, ki je dobro uspeval in bil vsakdanji živež tukajšnjih revnih podložniških družin. Poročevalec je ocenil, da bi v letih 1813–1817 kar tretjina podložnikov umrla od lakote, če v deželi ne bi bilo krompirja. Krompir se omenja tudi v poročilu okraja Rajhenburg iz leta 1810,⁶⁶ pa tudi v poročilih brežiškega in bizelskega okraja iz leta 1843, le da so bili tam pomembnejši koruza, fižol in lan.

Travniki so podložnikom služili za pašo in pravo krme za živino. Podložniki so jih po mnenju poročevalca obdelovali slabo in neustrezno, saj niso poznali sredstev za izboljšanje kakovosti travnikov. Redko so jih gnojili, niso preganjali voluharja, ki je bil resen škodljivec, in trebili škodljivih trav, prav tako niso poznali izsuševanja močvirnatih ali blatnih delov travnika z izkopavanjem jarkov ter sejanja boljših trav ali krmnih rastlin. Tako so travniki prinašali skromen pridelek, zaradi česar podložnik ni mogel povečati števila živali v hlevu. Krmo so spravljali v začetku druge polovice junija, otavo pa konec avgusta.

V okraju so redili konje, vole, krave, ovce, prašiče in nekaj oslov. V občini Sedlarjevo so imeli kot vlečne živali konje (zgolj za delo na njivi in tovorjenje, manj za vprego za vozove), z njimi pa so tudi kupčevali. Kadar je bila v gozdovih dobra letina želoda in žira, so povečali število mladih prašičkov, ki so jih nato spitali in prodali. Od perutnine so gojili kokoši in purane, pri Sotli in potoku Bistrica tudi race in gosi, a teh manj.

Čebelarstvo je bilo prisotno v kostanjevih gozdovih in tam, kjer je bilo veliko posejane ajde. Vendar so se s to dejavnostjo ukvarjali le nekateri podložniki, saj so čebele pogosto pomrle. V okraju je bilo okoli 120 panjev, iz katerih so pridobivali med in vosek.

Iz odgovorov poročevalca, v katerih je predstavljal delo na kmetiji kmeta Borovinška iz vasi Križe, so razvidna konkretna opravila kmeta, njegove družine ter poslov in najetih dninarjev. Na kmetiji so delali tudi kmetovi otroci in bratranec, ki jim je dal gospodar za plačilo, kakor vsakemu hlapcu ali dekli, oblačilo.⁶⁷ V okraju je bila namreč navada, da poslom niso plačevali v denarju, temveč zgolj v oblačilih: tako hlapci kot dekleta so na leto dobili nedeljsko obleko in delovna oblačila.⁶⁸ Posli niso imeli pogodb, kar je pomenilo, da so bili v primeru obnemoglosti ali starostne oslabelosti odvisni od volje kmeta, pri

⁶⁷ To omenja tudi Makarovič, *Slovenska ljudska noša*, str. 36–37.

⁶⁸ Nedeljska obleka hlapca je bila srajca iz praznjega platna, črne usnjene hlače, telovnik iz sukna, podtelovnik, klobuk in par škornjev; delovna obleka pa dve raševinasti srajci, dvoje raševinastih hlač, podšitek za čevlje in podlaga za podvojitve po potrebi. Dekla je za nedeljsko obleko dobila krilo z modrcem iz muzelanke, krilo iz platna ali lodna, redkeje iz kronske raševine s širokim žametnim trakom, modrc iz žameta, polsrajco iz finega platna, okrašeno z modrimi trakovi, par novih škornjev, cajgast predpasnik, naglavno ruto iz perkala, avbo, usnjen pas, okrašen s kositrom ali bele pločevine, in naglavni klobuk s širokim žametnim trakom. Delovna obleka pa je bila dve polsrajci iz hodničnega platna, dve krili z modrcem, dva predpasnika, ena naglavna ruta in podšitek za čevlje s podlago za podvojitve po potrebi.

⁶⁵ Bili so palec (2,6 cm) debeli in 4 čevlje (128 cm) dolgi, na spodnjem koncu pa so imeli pritrjeno palico iz drenovine.

⁶⁶ Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 72 in 92; Leskovec, Opis, str. 194.

Mesec	Opis dela			
	moških		žensk	
	pri ugodnem vremenu	pri neugodnem vremenu	pri ugodnem vremenu	pri neugodnem vremenu
JANUAR	če ni bilo snega, so podirali drevesa, izdelovali kole za vinograd ter sekali in vozili les za predmete in kurjavo	sekali so trske in izdelovali gospodarska orodja	pomagale so moškim pri podiranju dreves in izdelovanju kolov	predle so
FEBRUAR	v 1. polovici kot januarja, nato so rezali in grubali v vinogradu ter orali polja	kot januarja, poleg tega so izdelovali deske in ograje	pomagale so moškim	predle so
MAREC	nadaljevali so z deli v vinogradu, v gozdovih so čistili drevesa in grabili listje, konec meseca posejali piro	kot februarja	pomagale so moškim	predle so
APRIL	v začetku meseca so zaključili z delom v vinogradu, posejali oves in poletna žita, kopali jarke in izdelovali ograje	sekali trske, popravljali/izdelovali orodja in pripravili predivo za prejo	pomagale so moškim	predle so
MAJ	sadili so koruzo, bob, fižol, krompir, čistili travnike in popravljali objekte	kot aprila	enako kot moški, skrbele so za vrt in sadile fižol	belile so hišo, čistile
JUNIJ	v vinogradih so izvedli drugo kop, kosili, okopavali koruzo in krompir ter sejali proso	kot maja in sekali grmičevje za steljo	kot moški ter plele žito	gojile so sadike
JULIJ	spet kosili, poželi ječmen, pobrali koruzo, izkopali krompir ter posadili repo	kot junija	kot maja, pobrale so fižol in zelje, plele proso, belile platno in pobirale lan	opravljale so hišna dela
AVGUST	želi so žito in ga spravili, gnojili ter sejali ajdo in lan	mlatili so žito, pobirali zelje in sekali grmičevje za steljo	pomagale moškim in pobirale lan	mlatile in čistile žito
SEPTEMBER	vozili so gnoj, spravljali otavo, sekali grmičevje, pleli v vinogradu, pripravljali pripomočke za shranjevanje vina in trgateg, ki so jo zatem tudi izvedli	kot avgusta	čistile žito in stiskale sadje	kot avgusta
OKTOBER	pobirali sadje, sadili zimsko sadje, spravili koruzo in krompir, poželi ajdo	pripravljali steljo in ličkali koruzo	pomagale možem	sušile sadje
NOVEMBER	spravili so zelje, peso in korenje, podirali drevesa, grubali v vinogradu, izdelovali kole za trse in pripravljali kurjavo	mlatili ajdo, ličkali koruzo ter luščili fižol	kot moški	kot možje
DECEMBER	kot januarja	kot januarja	kot januarja	kot januarja

katerem so služili. V bizeljskem, rajhenburškem in brežiškem okraju je bilo plačilo delno v denarju, delno v obleki.⁶⁹

Glede plačila dninarjev je poročevalec navedel, da so pri spomladanskem in poletnem delu moški dninarji poleg stroška vina za težko delo dobili za četrtno več kot ženske. Če dninar ni pil ali jedel, je dobil višje plačilo. V jesenskem času je bila ne glede na krajše dneve dnina enako visoka kot poleti, saj so dninarje jeseni najtežje dobili. Pozimi je bilo izvajanje dnine zelo redko. Če pa je do nje le prišlo, je moral dninar oddelati pri luči toliko ur kot poleti in je za to dobil enako

plačilo, če pa pri luči ni bilo mogoče delati, je bilo plačilo za tretjino nižje.

Glavni zaposlitvi kmetov pozimi sta bili skrb za živino ter izdelovanje lesenih pripomočkov, kot so ročaji posameznih orodij, ter pletenih košar iz slame in vrbovih šib. Popravljali so tudi skrinje za shranjevanje žita, sode in drugo posodje ter skrbeli za kritino objektov. Vendar, kot je omenil poročevalec, mnogi kmetje niso bili tako skrbni in delovni, temveč so se pogosto zgolj brezplodno zadrževali na peči.

Zelo pomembna panoga v okraju je bilo vinogradništvo, ki je večini podložnikov prinašalo nujno potreben denarni dohodek od prodaje grozdja ali vina. Vinograde so obdelovali podlo-

⁶⁹ Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 76, 85 in 96.

žniki sami, v okraju niso imeli viničarjev. Marca, oziroma ko ni bilo več snega, se je pričela rez. Ko se je zemlja osušila, se je pričelo grubanje, prva kop, nato podtikanje in povezovanje obrezanih trt, s čimer se je zaključilo glavno vinogradniško delo. Tako so najmarljivejši vinogradniki vinograde uredili že do konca marca. Vsi vinogradniki del niso mogli končati istočasno, saj niso mogli vsi hkrati dobiti oziroma angažirati dovolj delavcev. Dela so se tako začela in končala pri enem, se nadaljevala pri naslednjem in tako naprej. Zakasnitve pri končanju del so lahko pomembno vplivale na bero. Okoli binkošti so izvedli drugo kop. Nekateri dejavni vinogradniki so nato namesto pletja zeli v svojih vinogradih izvedli še tretjo kop, kar je po mnenju poročevalca zelo dobro vplivalo na vinski pridelek. Vinogradniki so v jesenskih kvatrach in po prazniku sv. Mihaela izvedli trgateg, gospostvo in vinogradniki, ki so bolj kot kvantiteto poudarjali kvaliteto, pa okoli 8 ali 10 dni kasneje. Listje in trsje je po trgatvi ostalo v vinogradih, tropine pa so nekateri uporabili kot gnojilo ali jih po stiskanju dali v kad, nanje nalili vodo in jih pustili 8 ali več dni v kvaši ter nato stisnili tekočino, ki so jo nalili v posebne sode in uporabili kot kis.

Pri postopku vretja so z moštom, ki je prišel iz drozge in nato iz preše, napolnili sode. Drugi ali tretji dan se je samo od sebe začelo vretje; postopek so pustili trajati tako dolgo, dokler ni iz soda pritekla bela pena – vinski kamen, ki so ga uporabili za peko kruha. Pri sodih, ki niso bili povsem napolnjeni z moštom, se je ravno tako pričelo vretje, pri čemer se je nečistoča posedla, zato pena ni nastala, ampak je prišlo do bolj alkoholnega in sladkega vina, ki so ga prav tako očistili. Takšno vino so januarja ali februarja pretočili, a se je pri tem lahko pokvarilo. Vina v okraju so bila obstojna tudi več let, če so jih dobro očistili in hranili v dobrih kletih. Po trgatvi so vino običajno takoj prodali, nekateri špekulanti pa so ga pokupili v večjih količinah in prodali pozneje.

TRGOVINA IN PROMETNA INFRASTRUKTURA

V okraju so ljudje trgovali zlasti z vinom, ki so ga delno odkupovali domači gostilničarji, delno pa podložniki iz zgornjega dela okrožja, medtem ko je vinska carina za Kranjsko pomenila oviro pri prodaji. Prav tako so vino na Kranjsko prodajali iz bizeljskega okraja, saj so bila tamkajšnja vina znana po dobri kakovosti,⁷⁰ in iz brežiškega okraja.⁷¹ Vinogradništvo nasploh je bilo v pred-

marčni dobi ne le v okraju Podsreda, temveč tudi v sosednjih okrajih izredno pomembno, saj je prinašalo edini zanesljiv zaslužek v denarju.⁷²

Kranjci in Hrvati so veliko povpraševali po prašičkih, ki so bili najboljše tržno blago. V okraju so jih letno pokupili okoli 400 do 600, zato se je njihova reja splačala. Živino so navadno prodajali in kupovali na sejmihi – mlado živino domačim ali bližnjim trgovcem, težko živino, primerno za zakol, pa kranjskim trgovcem, ki so jo izvažali v Italijo.

Trgovali so tudi s pepeliko, nekaj tudi z medom, lanenim semenom oziroma zrnjem, šiškami, svinjami, živino in mastjo. Med, lanena semena oziroma zrnje ter mast so kupovali delno Kranjci, delno trgovci iz mariborskega okrožja. Slednji so precej odkupovali tudi šiške in pepeliko. Pepeliko so občasno prodajali tudi v Zagreb.

V okraju je bilo ostalo gospodarstvo povsem nerazvito. Ni bilo tovarn, manufaktur, pivovarn, sadrarn (proizvodnja mavca), glažut, papirnic, solitrarn (proizvodnja kalijevega nitrata oziroma soli) ali tehničnih obrti. Gospostvo Podsreda je sicer imela opekarno, a so tam žgali opeko le vsako drugo ali tretje leto in še to samo za lastno uporabo in ne za dobiček od prodaje. V okraju sta bili komaj dve povprečno veliki apnenici, pač pa je bilo veliko kamnolomov. Tudi obrti ni bilo veliko, le nekaj posameznikov je tkalo navadno platno.

Kot izhaja iz odgovorov, v okraju druge infrastrukture razen cest ni bilo. Ker ni bilo plovnihi rek, tudi brodov ni bilo, prav tako ni bilo dežel-noknežjih ali gosposčinskih mitnic, zgolj ceste, ki so jih vzdrževali podložniki in gospostva, ki so pri tem nosila stroške vzdrževanja. Ceste so bile v dobrem voznem stanju, in čeprav so bile na nekaterih mestih težko prevozne, so te težave rešili z obvozi, odkopi, zidanimi kanali in mostovi.

Do leta 1800 je imel okraj zgolj komercialno cesto, ki se je vila ob mejni reki Sotli skozi vasi Prelasko in Sedlarjevo ter je vodila od Slovenske Bistrice do Brežic. Cesta iz Podčetrčka do Rajhenburga oziroma Save (od brežiške trgovske ceste v kraju Prelasko do Kozjega, Podsrede in Rajhenburga) je bila zgrajena leta 1803. Nazadnje, leta 1811, je bila zgrajena cesta iz Kozjega skozi trg Podsreda do Pišec, in sicer zato, da bi z vinom bogati območji Pišec in Sromelj imeli najkrajšo pot do višje ležečih območij okrožja, kar bi prihranilo stroške. Prejšnje vinske kupčije na Kranjsko so bile namreč prekinjene, ko je leta 1810 Kranjska postala del Ilirskih provinc. Cesta je bila tako v uporabi, dokler ni Kranjska znova postala del Avstrije, zaradi česar se je znova odprlo trgova-

⁷⁰ Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 73.

⁷¹ Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 92.

⁷² Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 72 in 90.

nje z vinom. Trgovanje po omenjeni cesti, kot je zapisal poročevalec, so opustili, ker je bila zaradi strme hribovske lege težko prevozna. Zaradi prošelj podložnikov tukajšnjega in sosednjih okrajev se je leta 1813 v soglasju z gosposkama Podsreda in Bizeljsko pričela gradnja nove ceste od trga Podsreda do Sv. Petra pri Kunšperku v okraju Bizeljsko, ki pa do leta 1821 še ni bila dokončana, saj je bizeljska gosposka po svojem območju še ni povsem uredila.

ZAKLJUČEK

Na podlagi vsega navedenega je na mestu zaključek, da je bilo življenje v nabornem okraju Podsreda leta 1821 zelo zahtevno, saj so podložniki pogosto trpeli hudo pomanjkanje. Denarni dohodek so podložniki, podvrženi množici obveznosti do gospostva, ki jih je izterjevala tudi z izvršitelji, prejeli zgolj od vinogradništva in nekoliko od prodaje domačih živali. Na svojih kmetijah zaradi neznanja in razdrobljenosti posestev niso pridelali več hrane, kot so jo potrebovali za preživetje. Ker ni bilo industrije in dobrih cestnih povezav, okraj ni imel dobrih povezav do gospodarsko močnejše razvitih krajev. Okraj je veljal za prometno težje dostopnega, bil je geološko razgiban, kar je oteževalo kmetovanje, oddaljen od večjih središč, majhen in brez občutnejšega števila prebivalcev (slabih 3.500). Ti so očitno imeli vesel in nezmeren značaj ter nekatere temu skladne navade. Zaradi vsesplošnega pomanjkanja, ki se kaže tudi v opisu vsakdanjih jedi, so se torej prebivalci očitno radi dobro najedli in napili, če so le imeli priložnost za to, in sicer ob življenjskih mejnikih, praznikih ali sejmi. Opisane okoliščine okraja, še posebej revščina in oddaljenost, so bile tako neatraktivne, da si okraja za delovanje in bivanje niso želeli izbrati za poklicno udejstvovanje izobraženci. O tem priča dejstvo, da podložniki niso imeli zdravnika, stalnega učitelja, saj je vsak kmalu odšel, in babice, ki so jo sicer izšolali. Ker prebivalci niso imeli sredstev, so izobraženi okraj kmalu zapustili ali se za življenje v njem sploh niso odločili. Tako so bili prebivalci okraja prikrajšani za temeljne storitve. Tudi obrti v okraju je bilo malo. Ni bilo tkalcev platna, zgolj več oseb, ki so predle navadno platno. Gospostvo je sicer gospodarilo s svojimi posestvi, vendar je Podsreda bolj kot za gospodarski učinek takratnim lastnikom služila pretežno kot pribežališče v času nemirov ali za oddih. Trivialna šola je v Podsedri že delovala, po poročilu jo je celo obiskovalo veliko otrok iz Podsrede in bližnje okolice, a šolanje so nadaljevali le redki. V okraju je redno bivala zgolj duhovščina, oskrbnik gradu in predstavnik

gospostva ter le nujno potrebni uradniki za vodenje nalog gosposke. Predstavljeni vir s poudarki oziroma primerjavami drugih okrajev je za okraj Podsreda pomemben, saj prikazuje veliko delcev vsakdanjega življenja, ki kot celota prikazuje splošno stanje prebivalstva. To se je za preživetje naslanjalo na agrarno gospodarstvo, prikrajšano pa je bilo za znanje, zdravstvene storitve, infrastrukturo, industrijo in obrt, obenem pa močno obremenjeno z dajatvami in njihovim izterjevanjem.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIR

(ISN) ZRC SAZU – Inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU
Göthova topografija GT I, 273.I

LITERATURA

- Bečan, Rok: *Upravna zgodovina lovrenške pokrajine v 17. in 18. stoletju: Župnija in trg Sv. Lovrenc v Puščavi (na Pohorju) ter gosposčina Fala* (diplomsko delo). Lovrenc na Pohorju, 2009.
- Bezljaj, France: *Slovenska vodna imena*. Ljubljana: SAZU, 1956–1961.
- Bučar, Josip: *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*. Jugoslovanska knjigarna, 1924.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem štajerskem, Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Curk, Jože: Podsreda in njena gosposčina (urbano-gradbena skica). *Časopis za zgodovino in narodopisje* 52, n. v. 17, št. 2, 1981, str. 219–227.
- Dolenc, Metod: Odkod – vsobénjki?. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1928, Zgodovinsko društvo, Maribor, str. 165–176.
- Gregorič, Nika: *Nadvojvoda Janez Habsburško-Lotarinški in njegov vpliv na vinogradništvo na Štajerskem* (diplomsko delo). Maribor, 2022.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: k razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Keršič, Irena: Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf*, 33/34, 1988–1990, str. 329–388.
- Koropec, Jože: Zemljiško gospostvo Podsreda do 17. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 52, n. v. 17, št. 2, 1981, str. 204–218.
- Kotnik, France: O valjanju domačega sukna. *Doneški k zgodovini domače suknarske obrti. Slovenski etnograf* 2, 1949, str. 10–26.
- Kretzenbacher, Leopold: Slovenski pregovori v starih štajerskih rokopisih. *Slovenski etnograf* 5, 1952, str. 160–168.

Kuret, Niko: *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848: topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818 [i. e. 1811]) in Georga Götha (1842)*, Del I, Snopič I. Ljubljana: SAZU, 1985.

Lazarini, Franc: *Zgodovina rodbine Lazarini*. Radovljica: Didakta, 2013.

Leskovec, Antoša: Opis Rajhenburškega nabornega okraja iz l. 1810. *Brestanica, Zbornik člankov in razprav* (ur. Jože Curk). Brestanica: Turistično društvo, 1982.

Maček, Jože: *Podčetrtek skozi stoletja*. Maribor: Pivec, 2008.

Maček, Jože: *Zgodovina slovenskega agrarnega prebivalstva*. Ljubljana: SAZU, 2020.

Makarovič, Gorazd: Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf*, 33/34, 1988–1990, str. 127–205.

Makarovič, Marija: *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi: Kozjansko*. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 1988.

Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant, VI. Theil: Das Dekanat Drachenburg*. [Marburg], samozaložba, 1887.

Pertl, Eman: Oris zdravstva in socialnega skrbstva. *Med Bočem in Bohorjem* (ur. Marjan Žagar et al.). Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984, str. 605–624.

Pirc, Matija in Komatar, Franc: *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega mira za višje razrede srednjih šol*. Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1911.

Počivavšek, Marija: O sejnih v Podsredi. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 67, n. v. 32, št. 1, 1996, str. 58–66.

Polšak, Anton: Ponemčevanje slovenskih krajevnih imen v okrožju Brežice v letih 1941–1945. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 67, n. v. 32, št. 1, 1996, str. 205–235.

Stopar, Ivan: *Grad Podsreda med včeraj, danes in jutri*. Celje: ZVNKD Celje, 1999.

Vilfan, Sergij: Od vinskega hrama do bajte. *Slovenski etnograf* 5, 1952, str. 107–142.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Zadavec, Dejan: Urbarialni zapisi o lovstvu na območju med Savo in Sotlo v prvi polovici 17. stoletja. *Ekonomski i ekohistorija* 1, 2009, št. 5, str. 101–114.

Žižek, Aleksander: Upravni razvoj Celja v letih 1748–1850. Celje: Muzej novejša zgodovine Celje, 1996, str. 9–54 (Iz zgodovine Celja/Odsevi preteklosti, I).

Žontar, Jože: Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849. *Zgodovinski časopis* 34, 1980, št. 1–2, str. 119–155.

SPLETNA STRAN

Franciscejska katastrska karta

<https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral>

SUMMARY

Life in the conscription district of Podsreda in 1821

For the Kozjansko region, which includes the conscription district of Podsreda, there are not many historical sources from the pre-March period describing the everyday lives of its residents. The answers to Archduke Johann's survey, which he distributed to the conscription districts throughout the province of Styria in 1811, have only been preserved for eleven Slovenian districts. In 1821, Alois Pürkher, the administrator and district commissioner of the Reichenburg (modern Rajhenburg) estate as well as the founder of the land registry of the Podsreda estate, filled the survey on behalf of the Podsreda district. The article presents in detail the content of his answers and compares them to those provided by the neighbouring conscription districts, specifically Rajhenburg (in 1810), Bizeljsko (in 1831 and 1843), and Brežice (in 1843).

Archduke Johann divided the questions into seven categories or areas: I. topographical-political, II. religious-moral, III. physical-natural scientific and general medical, IV. forestry, V. economic (agricultural) with subgroups on farming, meadow farming, livestock farming, alpine farming, viticulture, and specific agricultural operations, VI. mining, and VII. commercial. The questions demanded very specific answers, for example, regarding farm chores, viticulture, customs, traditions, the character of the people living in the district, and so on.

The conditions in which the answers were written reflected the emerging state apparatus and the unsatisfactory state of education, health, and other critical infrastructure in the remote part of the province of Styria. Officials worked at Podsreda Castle, where the authorities had their headquarters. Pürkher also provided detailed information on the history of the castle and stories associated with it and its owners, the market town of Podsreda or, specifically, its privileges, two devastating fires, folk tales about the origin of the market town as well as the origin of the name Hörberg, the German designation for Podsreda.

Other answers shed light on religious buildings and pastoral care, education, and healthcare in the district as well as on the personal qualities and habits of its subjects, the way they dressed, their living standard, and the main economic activities in the district—agriculture and viticulture. As is evident from the answers, in 1821 the Podsreda conscription district had a poorly developed industry and lacking infrastructure, which was mostly due to its hilly

and hardly accessible terrain and remote location. This made it entirely dependent on agrarian economy.

Life in the Podsreda conscription district was very challenging for the subjects during the period concerned. They often suffered severe deprivation and received money income largely from viticulture and, to a lesser extent, from selling domestic animals. They were heavily burdened by obligations to the estate, which they had to fulfil in both monetary and non-monetary terms (through labour, property, etc.). If they failed to meet these obligations, estate agents would also deprive them of the most essential goods. Due to poor education and the fragmentation of their farms, the subjects could practice no more than subsistence agriculture, resulting in a very poor and modest standard of living. The district only registered 4% of full farms suitable for subsistence agriculture and development, 14% of three-quarter farms, 28% of half farms, and 26% of quarter farms. The agrarian proletariat, which, in fact, did not make their subsistence from farmable land, accounted for 29% in the district.

Although Podsreda had a single-class primary school, the great majority of children did not attend it. Healthcare was financially inaccessible to subjects, with the nearest doctor located in Brežice. Moreover, the district did not have a trained midwife, to provide women with indispensable care during childbirth.

Despite all the challenges, the residents of Podsreda had a joyful but unrestrained character and a few habits to prove it. Due to the overall scarcity, which may be inferred from the descriptions of everyday meals, the residents enjoyed good feasts and drinks whenever they had the opportunity to do so during life milestones, holidays, or fairs.

The answers from the Podsreda conscription district unveil a comprehensive mosaic of the life situation of its residents in the pre-March era and are an important and detailed source for the history of everyday life.

Nadvojvoda Janez (1782-1859) in dr. Georg Göth (1803-1873) (Kuret, Niko: Slovensko narodopisno gradivo v zamejskih zbirkah. Slovenski etnograf 30, 1977, str. 38).